

FRANCESC ADELL FERRER. EVOCACIÓ EN EL SEU CENTENARI

JOSEP-SEBASTIÀ CID CATALÀ
Secció de Lingüística i Literatura del CERE
Catedràtic de l'Institut Julio Antonio (Móra d'Ebre)

“Som catalans i mexicans, però sempre també ens hem sentit riba-rojans i, encara que lluny d'on vàrem néixer, el record mai ens ha mancat en la nostra llarga vida a l'Amèrica. Us semblarà a lo millor exagerat, però sempre ens hem sentit riba-rojans de soca i arrel.”¹

RESUM

L'objectiu de l'article és esbossar el perfil biogràfic de Francesc Adell Ferrer en el marc del centenari del seu naixement i posar de relleu el seu compromís com a ciutadà i periodista amb el seu poble, el país i la causa republicana. Adell, jove advocat i periodista, es perfila com una figura destacada del catalanisme a la Ribera d'Ebre i les comarques tarragonines, ens ajuda a comprendre els conflictes del moment i, especialment amb els seus articles a la revista *Llibertat*, ens posa de relleu la seua valentia a l'hora de defensar l'ordre republicà tràgicament esberlat. Escrits publicats i fragments de la seua correspondència amb familiars i amb Artur Bladé Desumvila, contribueixen a aproximar-nos a una veu oblidada i a posar en qüestió les acusacions que el van condemnar a la pèrdua de bona part del patrimoni familiar i a un exili sense retorn.

INTRODUCCIÓ

Fa anys, devia ser un estiu de mitjans anys vuitanta, vaig llegir l'antologia *Contes de guerra i revolució (I) (1936-1939)*. Molts dels noms dels escriptors que s'hi aplegaven, Avel·lí Artís-Gener, Mercè Rodoreda, Xavier Benguerel, Agustí Bartra, Pere Calders o Vicenç Riera Llorca, constituïen la plana major de la literatura catalana del segle xx i amb ells em vaig trobar amb un nom que, com a riba-rojà, em sonava familiar, era el de Francesc Adell Ferrer. Sobre ell, no en sabia pràcticament res, però el fet de trobar-lo al costat de noms que admirava, em va produir una sensació d'orgull local, un estímulo que em deia

que de Riba-roja també podien sortir persones destacades, noms que formaven part de la història i de la literatura del meu país.

En començar a indagar al poble qui era aquell escriptor que acabava de descobrir alguns em van dir que havia estat un republicà que va haver de marxar a l'exili, que era l'advocat de ca l'Escolà, una casa bona, i que li van prendre la casa i les terres; altres em van fer arribar que era millor deixar estar "un roig, un anarquista". Les cendres de la guerra eren encara ben vives. En vaig parlar públicament, perquè em costava de creure que l'autor d'*El covard*,² el seu conte a l'antologia, pogués ser responsable, com alguns afirmaven, dels crims de l'estiu de 1936.

Han passat els anys i ara, en el centenari del seu naixement, considero que a partir de materials d'arxiu i entrevistes ja he obtingut prou referents com per fer una aproximació a la vida i a l'obra de Francesc Adell, "un riba-rojà de soca i arrel" que va morir a l'exili, a Mèxic. Després de l'apunt biogràfic, presentaré els articles de temàtica local que va publicar a la revista *El Llamp* entre el 15 d'abril de 1931 i el 31 d'agost de 1932.

INFANTESA I JOVENTUT

Francesc Adell Ferrer va nèixer a Riba-roja d'Ebre el nou de novembre de 1911, a la casa pairal de ca l'Escolà, al carrer de Sant Bartomeu, 4 (fig. 1). Eren els seus pares Francesc Adell Piñol i Marianna Ferrer Bes. El pare, com els avis paterns, Francesc i Teresa, era de Riba-roja, va ser propietari rural i jutge

Fig. 1. Portalada de ca l'Escolà, al carrer de Sant Bartomeu, on va nèixer Francesc Adell (A. Cid, 2010)

municipal, funció que va exercir fins al desembre de 1915. Al l'arxiu parroquial consta que va nèixer el novembre de 1882, però ni en aquest arxiu ni en el municipal hem trobat la referència de la seua mort, que es devia produir poc després de la darrera data consignada. Tenia dos fills, l'esmentat Francesc, d'uns quatre anys, i Teresa, nascuda l'octubre de 1913. La mare de tots dos, Marianna Ferrer Bes, tenia 25 anys quan va nèixer Francesc, era de Batea, on residia la seua família, l'àvia Antònia, i l'avi Francesc, nascut a Gandesa.

Francesc Adell, Paco o Paquito, per als familiars i amics, evocarà la seua infantesa en una carta al seu amic Artur Bladé (30 de juny de 1991) i escriurà "La veneració que tu sents pel teu avi Desumvila sempre m'ha frapat, doncs jo sentia dins de la família així una estimació i veneració per una tia i el seu marit, la tia Carme i l'oncle Pedro, que m'estimaven com un fill. Ell va ensenyar-me a caçar tords amb el filat quan ells estaven tips d'olives i anaven a beure a les piletes especialment construïdes per a aquesta cacera"; recordarà com jugaven als patacons amb retalls de cartes velles i aquell temps de les cireres, com hauria dit Bladé, es podria sintetitzar amb aquestes imatges: "vivíem aquells temps d'anar a les gleres de l'Ebre a banyar-nos i a jugar amb els càntirs que portaven les noies al riu per emportar-se'n l'aigua clara i fresca a casa". En una carta del 19 de febrer de 1991 adreçada a la família Aguilà-Bladé, de Riba-roja, parla de les sequeres i recorda que quan eren petits i plovia sortien pels carrers del poble cridant "Aigua, Sant Bertomeu". El lirisme forjat en la distància no li va impedir, però, definir la situació difícil de la Riba-roja dels seus primers anys: "el nostre poble sec de pluja i de perspectives" (Carta a Bladé: 08-09-1979).

Adell va fer els estudis primaris amb el mestre Josep Cabané Costa.³ El juny de 1923, va aprovar l'examen d'ingrés a l'institut de Reus, hi havia fet el curs com a alumne lliure, i hi va continuar els estudis de batxillerat com a alumne oficial fins al curs 1925-1926. El curs 1927-1928 el trobem com a alumne lliure de l'institut de Lleida i realitza les proves per obtenir el títol de batxiller universitari a Barcelona. Té 16 anys i consta domiciliat al carrer de Llúria, 49, 1r 1a. Va començar els estudis de dret a la Universitat de Barcelona el curs 1928-1929 i va ser-ne alumne oficial fins al curs 1931-1932 (fig. 2 i 3). Residia al carrer de la Diputació, 162, 1r 1a, a casa del seu familiar Francesc Ferrer Forés, que en va ser tutor fins al juny de 1930, data en què es va redactar l'escriptura d'emancipació. Ell, segons explica el mateix Adell, i un fill de ca Janot, Damià Arbolí Clua, que va ser mestre a la Pobla de Massaluca i que va morir durant la guerra del 1936, van ser els dos únics joves del poble que van arribar a tenir estudis superiors en aquella època.

L'any 1931 comencen les seues col·laboracions a la revista *El Llamp*, que presentem en un altre article (Cid, 2010). És un temps d'esperances, com podem llegir en els seus articles. El jove Adell aspira a una Riba-roja nova, reivindica la millora d'infraestructures, com les carreteres cap a Flix i Almatret, l'educació i la sanitat, el progrés econòmic, amb un to regeneracionista que denuncia el sectarisme que veu emergir en alguns sectors, en aquells moments minoritaris. Les seues paraules constitueixen un retrat del poble en

Fig. 2. Carnet de Francesc Adell del 1929 com a estudiant de la facultat de dret de la Universitat de Barcelona (fons Montserrat Tijerina)

Fig. 3. Fotografia de l'expedient acadèmic de Francesc Adell (arxiu de la Universitat de Barcelona)

aquells primers anys de la República i ens faran veure inquietuds, l'empenta d'un Ajuntament renovat i algunes vicissituds del món associatiu.⁴ Alhora combina l'estudi i el periodisme i l'activisme polític,⁵ que el portarà a participar en els inicis d'ERC. Amb la quinta del 1932, farà el servei militar com a secretari del comandant en cap del Grup d'Informació d'Artilleria destacat a Montjuïc (fig. 4).

En *El sueño de una generación: el crucero universitario por el Mediterráneo de 1933* trobem la seua participació en aquell viatge que va aplegar nombrosos intel·lectuals, professors i estudiants, vinculats a les universitats espanyoles.⁶ Entre els 191 participants, hi ha noms tan significatius com Salvador Espriu, Amàlia Tineo, Bartomeu Rosselló-Pòrcel, Jaume Maluquer de Motes, Guillermo Díaz-Plaja, Jaume Vicens Vives, Gregorio Marañón Moya, Laura de los Ríos o Isabel García Lorca, noms que perfilaven un futur tràgicament estroncat.

Participa activament en les activitats d'ERC i forma part dels equips electorals de les comarques tarragonines tot donant suport al que havia estat mestre de la Democràcia, de Móra d'Ebre, Martí Rouret.⁷ Bladé (2008: 371) parla de la seua relació amb Adell i ens el descriu "Era (és) un home alt (voreja el metre noranta) i ben plantat que impressionava no solament pel seu aspecte físic, sinó també per la cordialitat i facilitat de paraula" (fig. 5).

Les il·lusions dels inicis de la República, amb les seues efervescències i obstinacions, ben aviat s'hauran d'enfrontar amb les creixents dificultats del moment: el període constituent, l'Estatut del 32, la victòria de les dretes espanyoles el novembre de 1933, les proclames revolucionàries... Es va perfilant la tragèdia. Adell, arran dels fets del 6 d'octubre de 1934 serà empresonat a Tarragona al vaixell *Manuel Arnús*. El seu nom apareix dins del nombrós grup de Riberoja, però cap testimoni no ens ha pogut confirmar la seua presència al municipi en aquells dies.⁸

Fig. 4. Adell l'any 1932 vestit de soldat d'artilleria (fons Montserrat Tijerina)

Fig. 5. Una imatge del jove periodista i advocat Francesc Adell (fons Montserrat Tijerina)

LA DEFENSA DE L'ORDRE REPUBLICÀ

Amb la victòria del Front Popular, Adell passarà a ocupar un lloc destacat en la vida del país. El 19 de maig de 1936, serà nomenat inspector provincial de Treball a Tarragona; dins d'ERC serà el president del Centre Pi i Margall, l'agrupació dels republicans a la capital del Camp. El 19 de juliol el president Companys nomenarà Lluís Mestres⁹ comissari delegat per a les comarques tarragonines i Francesc Adell ocuparà el càrrec de secretari personal del màxim representant de la Generalitat a la demarcació. Alhora Adell exercia com a periodista i va ser redactor en cap de *Llibertat*, on signava amb el pseudònim Crit (fig. 6).

A *Llibertat*, que es va editar des de l'1 de setembre de 1936 fins al 26 de febrer de 1938, es pot resseguir la posició d'ERC en aquells moments. Adell hi va fer sentir la seua veu contra "la barbàrie de la CNT i els assassinats de la FAI" (Carta a Bladé: 05-08-1991) fins que s'incorporà a l'exèrcit el juliol de 1937. El seu amic i director de la publicació, Josep Recasens Jordà, va editar bona part dels seus articles en el llibre *Deu mesos de revolució*. En el pròleg que Recasens en va fer, elogia la valentia del de Riba-roja i comenta "Pobre xicot, es deia per Tarragona i comarques, preveient en un excés de zel lamentables derivacions. I el pobre xicot sense fer cas de les censures plenes de verí i amenaça d'uns, ni els afalagaments justificats d'altres, seguia el seu camí, combatent sistemàticament i amb tota cruessa els qui tenien el crim per

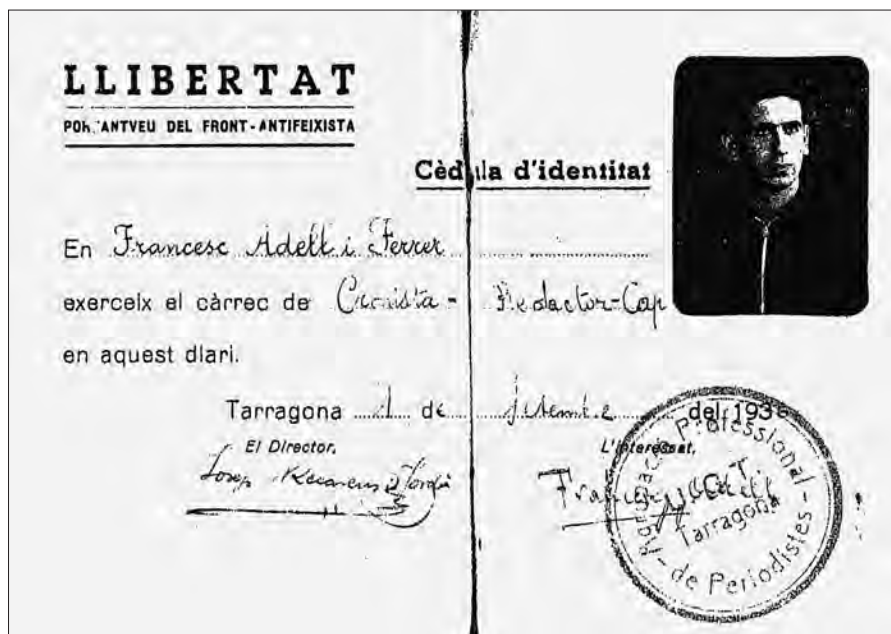

Fig. 6. Acreditació de Francesc Adell del 1936 com a redactor en cap de *Llibertat* (fons Montserrat Tijerina)

sistema i la deshonra per norma” (p. 8). Els articles d’Adell, que combina la seua condició de polític i periodista, ajuden a entendre les tragèdies que es van viure, l’acció del govern català a la demarcació i il·lustren la crisi del govern republicà davant del poder revolucionari.¹⁰ Vegem com a exemple algun fragment dels seus articles.

A l’article publicat el 7 d’octubre de 1931 “Amb el consell de la Generalitat per terres del Priorat, la Ribera i Terra Alta” (p. 21-23) explica la visita del conseller delegat Josep Tarradellas (ERC) i els consellers Josep Juan i Domènec (CNT), Miquel Valdés (PSUC) i Andreu Nin (POUM), que actuaren com a interlocutors davant dels comitès de la zona en nom dels seus partits, juntament amb el sotssecretari de la Presidència, Martí Rouret, i del comissari de la Generalitat a Tarragona, Lluís Mestres, i denuncia “aquests grups incontrolats que, armats fins a les dents, anaven pels pobles escampant el terror” i que hi hagi afiliats a partits antifeixistes “que obrin contra el mateix poble, imposant el terror sobtadament i fugint poc després de realitzar els actes inconscients, deixant per a la gent del poble que roman als llocs de responsabilitat l’herència negra d’uns fets que no han realitzat”.

A l’article “Les col·lectivitats agrícoles” (p. 73-76), de 23 de febrer de 1937, és explícit en relació amb els grups que actuaven a la zona i esmenta els grups incontrolats de Móra la Nova i la Torrassa, juntament amb les activitats d’un líder “castellano” [sic].¹¹ El darrer article d’Adell “Comiat” (p. 126), datat el 9 de maig de 1937, resumeix la seua tasca durant nou mesos a *Llibertat*:

He vingut combatent actituds, fets i realitats abominables que feien perillar l’harmonia i la pau de la rereguarda. He sortit sempre a la palestra quan els dèbils davant les pistoles assassines han pres per costum callar i sofrir. Moltes vegades he sacrificat l’interès polític d’un comentari per a constituir-me en un rebel indòmit davant de dirigents àdhuc del Govern.

Avui, i després de les jornades tràgiques de Catalunya, companys, em crec amb la pretensió de poder dir que he complert amb el meu deure. Ha passat allò que nosaltres cada dia temíem.

Fins aquí hem llegit una mostra de textos publicats per Adell, que com veurem tot seguit es contradiuen amb la implicació que li atribueixen algunes declaracions que podem consultar en el documents de la Causa General (1445, exp. 13), conservats a l’Arxivo Histórico Nacional en relació amb els quinze assassinats de l’agost i el setembre de 1936 a Riba-roja d’Ebre.¹² La versió oficial de la participació d’Adell queda sintetitzada en el certificat que emet el fiscal instructor el 7 d’abril de 1962 i del qual reproduïm l’informe que el 28 de març d’aquell any havia emès l’alcaldia del municipi, presidida per Joan Tomàs Anguera:

El mencionado Francisco Adell Ferrer, fué el cerebro organizador de todos los desmanes cometidos en la localidad. Dada su condición de Abogado a la vez que de propietario afincado en la localidad donde tenía un patrimonio de bastante importancia, su influencia fué máxima y decisiva en la realización de toda clase de actos delictivos. Como mayor abundamiento de esta afirmación anterior,

destaca el hecho, de que hasta tanto no vino el mismo de Barcelona, donde se hallaba residiendo al estallar el Movimiento, no se habían cometido asesinatos. Es cierto que de los actualmente vivientes, nadie puede decir presenció su parte directa y personal en dichos asesinatos como ejecutor material, pero no es menos cierto que además de aceptarse esta posibilidad, existe la innegable de que desde la llegada del mismo, todo se movió a su orden y mandato...

El document esmentat corrobora les afirmacions que ja havia fet l'alcaldia de Riba-roja en un d'anterior signat per Serafí Puig amb data de 7 d'agost de 1941, en el qual en relació amb un grup de persones entre les quals es troba Adell, escriu en aquells moments tan propers als fets "no se puede concretar si tomaron parte en los 15 asesinatos que se cometieron pero sí que se puede afirmar que todos ellos en aquella fecha eran los principales dirigentes de la horda revolucionaria y por lo tanto responsables de los desmanes cometidos por aquella".

Rere aquestes línies es poden fer moltes lectures i conjectures però sembla que tothom interpretarà que segons les autoritats del moment no es pot afirmar la participació directa d'Adell, però que sí que cal atribuir-li una responsabilitat que, en un primer moment, al text de 1941 serà compartida amb altres dirigents que relacionaríem bàsicament amb la CNT-FAI i que en el de 1962 serà considerada com a principal. Què va passar entre la immediata postguerra i el començament dels seixanta? Pensem en interessos personals diversos: consolidació del nou poder local i estatal i potser també interès de sectors d'un i altre bàndol d'assenyalar un culpable.

En una lectura que connecta una visió local i una altra de més general, Piqué (1998: 23-24) explica que bona part de la historiografia franquista culpa la Generalitat i, en concret a Tarragona, l'actuació del representant del govern, Lluís Mestre, del qual, com hem dit, Adell era secretari personal. Piqué cita el falangista de Reus Fontana (1956: 68-69), que, en relació amb les instruccions que havia rebut Mestre de Barcelona, afirma que "fueron sin duda la llave maestra que abrió la puerta a la bestia desatada, que llenó de sangre toda la provincia".¹³

Com escriu Adell en l'esmentada carta a Bladé d'agost de 1991, "Viure a la «rereguarda» aleshores i amb càrrecs públics era fer oposicions a la bogeria o al suïcidi". Com hem assenyalat, Francesc Adell s'incorpora l'estiu del trentaset a l'exèrcit i ho farà com a comissari polític del Cos de Tren de la Divisió Macià-Companys, Brigada 36 i, posteriorment, ocuparà el mateix càrrec a les ordres de Francisco Galán, militant del PCE. En relació amb aquest darrer servei escriu a Bladé (16 de juny de 1992) "vaig tenir-ne que sortir abans que m'afusellessin per no passar-me al partit comunista". Era l'època dels procediments negrinistes. Va ser també comissari de la Comissió Reguladora de Carretes de l'Exèrcit de l'Est.

Enmig d'aquella convulsió, es va casar amb Maria Bladé Pascual, la dona estimada amb qui havia començat a festejar feia anys al poble, el 18 de maig

de 1938. La Maria era filla de Baptista Bladé García, forner i jutge municipal de Riba-roja en els anys que va governar l'esquerra, i de Rosa Pascual Vidal, natural de Móra d'Ebre. La Maria, que havia exercit de mestra i que treballava al departament de Governació, era a punt de complir els vint-i-tres anys. Foren testimonis de l'acte Martí Rouret, que havia estat conseller i que en aquell moment ocupava el càrrec de sotssecretari del president Companys, i Lluís Mestres, el seu antic cap, que des de gener de 1937 s'havia incorporat al Departament de Finances i que des de juliol d'aquell any ocupava el càrrec de director general successivament del Crèdit i la Tresoreria. Eren els dies dels bombardejos italians a Barcelona, feia poc mes d'un mes que Riba-roja havia estat ocupada per les tropes marroquines del general Yagüe.

El 4 de novembre de 1938, a *Meridià*, es publica el conte *El covard*, de Francesc Adell. Des del juny constava com a membre de l'Agrupació d'Escriptors Catalans (fig. 7). La narració ens presenta el que en podríem dir un heroi sense atributs ideològics, un home que s'enfronta a la mort en el camp de batalla per despit a les paraules de la seua dona. Com en la narració coetània de Hemingway, *Old man at the Bridge*,¹⁴ hi apreciem un to de desencís i una perspectiva centrada en la condició humana. El 15 de novembre d'aquell any les tropes republicanes empenen la retirada que marca el final de la Batalla de l'Ebre. És a punt de començar el camí de la diàspora.

Fig. 7. Targeta de Francesc Adell del 1938 com a membre de l'Agrupació d'Escriptors Catalans adscrita a la UGT (fons Montserrat Tijerina)

TEMPS D'EXILI

Francesc Adell va passar la frontera, devien ser els primers dies de febrer de 1939, en ple hivern, pel coll d'Ares camí dels camps de concentració d'Arles de Tec, el Barcarès... La dona i la resta de la família, que en un primer moment van tenir l'ajuda del delegat del govern a Puigcerdà, el tivissà Lluís Bru Jardí, es van trobar que la policia francesa va repatriar els sogres i que, en un principi, només van passar la frontera per la Guingueta (Burg-Madame), l'esposa, la Maria, i els seus dos germans, Baptista i Vicenç. Anaven amb un grup escolar i van fer cap a Conteville, a la Baixa Normandia.

Josep Tarradellas i Antoni M. Sbert el van delegar per aconseguir el trasllat de presoners del camp del Barcarès, on s'amuntegaven completament al ras, al camp d'Agda, dotat de barracons. Els esmentats consellers el van també nomenar representant de l'Esquerra a l'expedició de refugiats cap a Mèxic a bord del vaixell *Ipanema*, que sortí de Bordeus i arribà a Veracruz el 12 de juny de 1939 (fig. 8). Adell hi va redactar un diari, al qual, de moment, no hem tingut accés. Els pares de Maria i els seus dos germans es van retrobar a Marsella i es reuniren amb el matrimoni Adell Bladé a Mèxic el 1942, on arribaren amb el *Nyassa*.¹⁵ El sogre, Baptista Bladé, va morir ja en terres mexicanes a l'any d'arribar-hi.

Van viure cinc anys a Saltillo, capital de l'estat de Coahuila. Allà, com diu en l'esmentada correspondència a Bladé Desumvila, "vaig treballar al Departament de Cultura de l'Estat i vaig ser titular de les càtedres de ciències econòmiques a l'escola Superior d'Agricultura Narro", hi va editar l'obra *Cooperativisme*, per a ús dels seus alumnes. També va ser secretari de l'Oficina de Publicitat del Govern, va tenir programes a les emissores XEKS i XEDE, va ser editorialista del periòdic *El Diario* i redactor de revistes de tipus social com la de la societat Obreros del Progreso.¹⁶

L'any 1945 es van instal·lar a Monterrey i van passar a dedicar-se al comerç (fig. 9). Adell va ser representant comercial i empresari, la Maria van ser gerent d'Artesanías Mexicanas, i Baptista i Vicenç es van dedicar al comerç a

Fig. 8. El matrimoni Adell Bladé en els primers anys de l'exili (fons Montserrat Tijerina)

Fig. 9. El matrimoni Francesc Adell i Maria Bladé a Mèxic (fons Montserrat Tijerina)

l'engròs de grans i llavors i de carns i mantega, respectivament. Les famílies van anar creixent, el matrimoni Francesc Adell i Maria Bladé va tenir quatre fills: Francesc, Maria Teresa, Rosa del Carme i Roger. Baptista es va casar amb Clara Marcos Talamás i Vicenç amb Bertha Alicia Cavazos. Amb els anys van arribar els néts i besnéts, mexicans que han mantingut les arrels catalanes. A Riba-roja ho havien perdut pràcticament tot: la casa pairal, la sènia i la vall i, després, amb l'arribada de l'Enher, la família va poder vendre bona part dels terrenys que l'empresa hidroelèctrica va adquirir al municipi per als seus treballadors, inclosos els actuals espais del camp d'esports i el parc Mercè Rodoreda, tots cedits posteriorment a l'Ajuntament.

Des de la seua arribada a Mèxic, Adell va ser soci de l'Orfeó Català i va mantenir els vincles amb el nucli d'exiliats, els germans Messeguer —en la seua correspondència trobem referències a la mort de Benet Messeguer i a les activitats del fill d'aquest, Francesc, a la directiva de l'Orfeó—; els Falcó (de Móra d'Ebre), Vidal, Pino, Lluís Mestres, Salvador Maset, amb qui l'unia una relació gairebé familiar, Martí Rouret, que residia a Guadalajara, com els Murià... Bladé Desumvila (2008: 374) ens dirà de la seua relació personal: "Guardo les seves cartes, que són l'exponent de tot un caràcter tant en l'aspecte personal com en la seva visió del món i de la vida. Seriosos, conseqüent, fidel als amics i a la terra natal, fort en l'adversitat, generós sempre, no és estrany que s'hagi fet estimar de tots els qui l'han tractat."

Els canvis polítics a Espanya i una folgada situació econòmica permetran que des de 1969 es plantegin de fer cada dos anys viatges a Catalunya amb estades de tres a cinc mesos. Aquí faran excursions i visitaran els familiars de Barcelona, especialment el cosí Serres, nebot d'Antoni Terré; la mare, Marianna Ferrer, a la casa de Vallirana, on morirà el gener de 1971; els parents de Móra d'Ebre, els Pinyol, i els amics de la fonda Casanova, de Móra la Nova, i es reuniran a Benissanet o amb excursions a Miravet amb el matrimoni Bladé. A Riba-roja mantindran la relació amb les famílies Adell i Aguilà Bladé i l'amistat ininterrompuda amb el seu amic de la infantesa, que va ser alcalde en temps de la dictadura, Valero Munté Descarrega, amb qui va mantenir una correspondència que esperem que algun dia podrem consultar. En les cartes amb Bladé també ens parla de companys com Joan Rodríguez, Josep Recasens, de la seua etapa tarragonina, Josep Maria Poblet o esmenta com a coneguts els Guiu de Flix —havia estat amic d'Antoni Guiu, mort a Nimes.

L'any 1974, el matrimoni Adell s'estableix en una finca, l'Orquídea Blanca, a uns 50 km de Monterrey, on residiran fins a principis de gener de 1985, que decidiran tornar a la ciutat. Amb el seu fill Francesc portaran, durant tretze anys, una explotació de tarongers que arribarà a produir mil tonelades l'any fins que una gelada acabarà amb el negoci. Adell definirà la seua vida aquells anys com la "d'un agricultor líric", fugit de les massificacions, va amb la família a les platges de Texas, a unes cinc hores, a la ciutat... Gràcies al treball i als negocis es pot dedicar a llegir i distraure's a la terra i, fins i tot, pensa a escriure unes memòries. La vida política i econòmica a Mèxic és, però, complicada i arran d'una de les crisis, l'any 1976 escriu a Bladé: "Puc ser un

milionari de paper sense valor." El desembre de 1983, li dirà, en relació amb la seua experiència mexicana: "Aquí, la veritat i la mentida, la realitat i la ficció poden conuiu eternament, gairebé diria que es complementen i s'ajuden mútuament. Ho saps tot i no saps res. A vegades penso que aquest és el país millor del món; estimat amic, estaré equivococat?"

A mitjans anys setanta manifestarà la possibilitat del retorn a una Catalunya democràtica. En la correspondència amb els familiars i especialment amb el seu amic Bladé Desumvila podríem resseguir les seues preocupacions del moment: les millores a Riba-roja i les oportunitat perdudes, com la possibilitat de fer-hi un reg a l'època de l'Enher, l'esperança que encara avui no s'ha pogut arribar a concretar de la construcció d'una carretera cap a Almatret i la preocupació pel país: els neguits polítics pel pes a Catalunya dels partits d'arrel marxista, que fins i tot va atraure antics companys de partit, el constant anticatalanisme de tots els partits espanyols, les derives de la seua Esquerra, amb un distanciament que es fa palès en l'evocació que fa a Bladé el juny de 1990 sobre la identitat del seu antic partit: "[...] una barreja de militants de classes diferents i a vegades fins i tot contraposats. Dins aquell partit hi havia ciutadans de dreta, d'esquerra, del mig i de tots costats, valgui la paraula, gent que s'agermanava amb la bandera barrada que representava Catalunya, al país que estimàvem." Adell, en definitiva defensarà el seu anhel d'unió dels "catalans nacionals". Tot un seguit de reflexions, sovint contundents, que ens portarien a resseguir la lucidesa d'un riba-rojà que des de l'exili es va mantenir fidel als seus ideals republicans, de llibertat i d'una Catalunya plena.

Els retorn definitiu a la pàtria, però, no s'acabarà de produir (fig. 10). El 12 de gener de 1983, morirà la mare de Maria, Rosa Pascual; el 15 d'octubre de 1990, l'esposa. El 25 de juny de 1993 emprèn el seu últim viatge a Catalunya per visitar els familiars i amics i anar a Marsella, on el 5 d'abril havia mort la seua germana Teresa. S'hi volia estar fins a començaments de setembre, el seu estat anímic i de salut li ho van impedir. Va arribar a Barcelona i cansat va emprendre el vol cap a Monterrey el 7 de juliol. Hi va morir envoltat d'una àmplia descendència, quatre anys després, el 7 de setembre de 1997.

Fig. 10. Francesc Adell en la seua maduresa (fons Montserrat Tijerina)

AGRAÏMENTS

Agraïixo la col·laboració dels riba-rojans següents: famílies Adell Ràtia i Aguilà Bladé, pels seus aclariments i les facilitats per accedir a la correspondència privada amb F. Adell; a Isabel López, del Grup Reculls, per facilitar-me les fotografies d'arxiu; a Francesc Aguilà, Josep Anguera, Pere-Joan (Jesús) Baldirà i Teresa Serra, Conxita i Sílvia Català, Bartomeu Busom, Joaquim Busom i Ramona Garcia, Agustí Castellví, Agustí Cervelló, M. Dolors Munté, Joaquim Terré i Maria Vidal, per les seues aportacions a la comprensió de la Riba-roja d'Ebre dels anys trenta. Destaco les facilitats per consultar l'arxiu municipal, parroquial i comarcal, i l'arxiu de la Biblioteca del Pavelló de la República, entre altres. Remarco especialment les atencions de Montserrat Tijerina, filla de Teresa Adell Bladé, que des de Mèxic ha estat atenta a totes les meues consultes.

BIBLIOGRAFIA

ADELL, F. (1937): *Deu mesos de revolució? Recull d'articles publicats a "Llibertat" de Tarragona durant deu mesos de caos i de confusió revolucionària*. F. Sugrañes Impressor, Tarragona.

ADELL, F. (1938): "El covard". *Meridià*, 43 (4-XI-1938): 5; dins Campillo (1981: 199-295).

ADELL, F. (1974-1992): *Correspondència amb Artur Bladé i Desumvila*. Arxiu Comarcal de la Ribera d'Ebre, ACRE 340-36-1419 a 1492 i 1768.

BLADÉ I DESUMVILA, A. (2008): *Cicle de l'exili II. Viatge a l'esperança. Impresions d'un viatge a la nostra terra l'any 1956. De l'exili a Mèxic. Obra completa*, vol. 6. Cossetània Edicions, Valls.

CABRÉ, D. (1974): *Riba-roja d'Ebre i el seu terme municipal*. Llibreria Guardias, Tarragona.

CAMPILLO, M. (ed.) (1981): *Contes de guerra i revolució (I) (1936-1939)*. Ed. Laia, Barcelona.

CAMPOS, S. (1987): *El sis d'octubre a les comarques*. Edició facsímil. Dertosa, Tortosa.

CASTELLS, V. (1985): *Manuel González i Alba: una vida per la independència*. Pòrtic, Barcelona.

CID, J.S. (2010): "Els articles de Francesc Adell a la revista *El Llamp*. Una visió de Riba-roja d'Ebre (1931-1932)". *Miscel·lània del CERE*, 21: 127-148.

FULLOLA, J.M.; GRACIA, F. (2006): *El sueño de una generación: el crucero universitario por el Mediterráneo de 1933*. Universitat de Barcelona, Barcelona.

LÓPEZ, M. (1998): "Quan Hemingway va estar a Amposta"(7-18) *Ramàs*, 4. Institut d'Estudis Comarcals del Montsià, Amposta.

MANENT, A. (dir.) (1992-1993): *Diccionari dels catalans d'Amèrica. Contribució a un inventari biogràfic, toponímic i temàtic*. Comissió Amèrica i Catalunya / Generalitat de Catalunya, Barcelona.

MARTÍNEZ, M.; PUYOL, J.M. (2008): *El doctorado en derecho 1930-1956*. Universidad Carlos III, Madrid.

MURIÀ, J.M. (coord.) (1996): *Diccionario de los catalanes de México*. Colegio de Jalisco / Generalitat de Catalunya, Zapopan (Jalisco) / Barcelona.

PIÑOL, D. (2001): "Asociacionismo y escritura en un medio rural: Riba-roja d'Ebre (1904-1934)", dins Castillo, A. (ed): *Cultura escrita y clases subalternas: una mirada española*. Sendoia, Oiartzun.

RUY FERNÁNDEZ, J. (1917): *Notas estadísticas e históricas de la villa de Ribarroja de Ebro*. F. Sugrañes Impresor, Tarragona.

NOTES

1. Carta a Josep Aguilà i família (19-02-1991).

2. El podem trobar a l'esmentada antologia i en podem llegir la primera edició a *Meridià* I: 43 (4-XI-1938), p. 5. Es pot fer la consulta en línia a partir d'*Arca*: <http://mdc.cbuc.cat/cdm4/document.php?CISOROOT=/portalarca2&CISOPTR=148319&REC=1>.

3. Josep Cabané Costa va exercir com a mestre a Riba-roja durant uns vint anys. Va ser molt apreciat i el poble li va dedicar un carrer, que porta el seu nom. Ruy Fernández (1917: 8) posa de relleu la seua dedicació al magisteri i a la promoció de l'escoltisme. Òscar Saladié i Maria García Figueres (2009): *Observar el temps a la Ribera d'Ebre. Història de les estacions meteorològiques*. CERÉ, Flix, ens informen que el desembre de 1931 va instal·lar al seu domicili la primera estació meteorològica del municipi i que en va ser l'informador fins al maig de 1933.

4. Per al coneixement d'aquells anys remetem a Dolors Cabre (1974) i a Daniel Piñol (2001: 135-153).

5. Víctor Castells (1985: 193-194) apunta que hauria estat director de la revista *Alta Tensió*, de la qual només es va publicar un número el setembre de 1931, sense esment de director.

6. A Albert Manent (1992-1993) i a Josep M. Murià (1996:22) es diu que es va doctorar en dret a Madrid. Aquesta titulació no l'hem trobada recollida en el currículum enviat per Adell (carta a Bladé: 05-08-1991). No el localitzem tampoc a Martínez, M.; Puyol, J.M. (2008), que en relació amb els llibres d'actes per a l'exercici del grau diu que "el tomo doce se encuentra en la secretaría de la facultad de derecho y comienza en 1935; pero se ha perdido el tomo intermedio —el número once— que presumiblemente debía contener los registros realizados entre 1914 y 1935" (p. 17). Adell en el seu informe a Bladé (16-06-1992) diu que va cursar estudis a la Secretaria de Treball de Madrid i en el currículum esmentat assenyala que el seu de la UB consta en el Registro Especial de la Sección de Títulos de la Secretaria de Educación de España, foli 277, número 280.

7. Martí Rouret i Callol (1902-1968). Mestre i polític. Remetem a Salomó Marqués (2001): *Martí Rouret, mestre, republicà i català*. Ajuntament de l'Escala, l'Escala.

8. Sebastià Campos (1987: 117) enumera els detinguts, amb una elevada proporció en relació amb la població, dels de Riba-roja, que esmentem a continuació. En la llista de Campos hi ha errors de cognoms i entre claudàtors en proposem la correcció: "Francesc [Adell Ferrer], Roc Aguilà Blanc, Joan Andreu [Busom], Andreu Arbolí Llop, Josep [Aresté Castellví], Baptista Bladé García, Simó Castellví Descarrega, Joan Castellví Griso, Ramon Cervelló Castellví, Bartolomé Cervelló [Munté], Lluís Foguet García, Benvingut García Ardèvol, Antoni García [Castellví], Robert Hierro Alba, Josep Plaza Andreu, Ramon Terré Castellví, Pere Baldirà Griso. Pel testimoni de Francesc Aguilà Escolà i de Pere Joan Baldirà Solà, fills de participants dels fets d'octubre a Riba-roja, sabem que el nombre d'implicats encara va ser més gran i que no tots van ser empresonats, com per exemple el pare del primer. L'acció que van realitzar va ser aixecar les vies del tren a la zona de l'ermita de Santa Madrona per evitar la possible entrada d'un comboi militar.

9. Veg. Francesc Bonamusa (1997): *Política i finances republicanes (1931-1939): Lluís Mestres i Capdevila: comissari conseller a Tarragona (1936-37) i director general de Finances de la Generalitat de Catalunya (1937-39)*. El Mèdol, Tarragona.

10. Veg. Jordi Piqué Padró (1998): *La crisi de la rereguarda: revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona. Jordi Piqué Padró i Josep Sánchez i Cervelló (editors) (2000): *Guerra civil a les comarques tarragonines, 1936-1939*. Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, Tarragona. Josep Antonio Pozo González (2002): "El poder revolucionari a Catalunya durant els mesos de juliol a octubre de 1936. Crisi i recomposició de l'Estat". Tesi presentada a la Universitat Autònoma de Barcelona.

11. Veg. Toni Orensanz (2008): *L'òmnibus de la mort: parada Falset*. Ara Llibres, Barcelona.

12. Tota aquesta documentació es pot consultar a través d'Internet al Portal de Archivos Españoles (PARES).

13. Reprodueixo la nota que redacta Piqué: "J.M. Fontana, *Los catalanes en la guerra de Espanya*, p. 68-69. La mateixa opinió amb diferents matisos, també és manifestada a: *Historia de la Cruzada Española*, vol. 5, tom 21, p. 294; A. Montero, *Historia de la persecución religiosa*, p. 244, i L. Climent, *Rojos en la provincia de Tarragona*, p. 55."

14. En podem trobar un comentari i el text, amb una traducció al català dins Màrius López (1998: 7-18).

15. Artur Bladé Desumvila, a partir del seu diari de bord, ens ha deixat una crònica d'aquest viatge a Bladé: 2008: 133-173.

16. D'aquella època en fa esment Federico Berruelo (1984): *Obras completas* (p. 272). Universidad Autónoma de Coahuila. També se'n poden trobar referències a Guifré Bosch (1991): *Boires d'ahir. Memòries d'un exili*. Columna, Barcelona.